

Светлана Стойчева, проф. д-р

Национална академия за театрално и филмово изкуство „Кръстьо Сарафов“

ЛИТЕРАТУРА – ИСТОРИЯ – ПАРАИСТОРИЯ (ТРИ СЦЕНАРИЯ)

Резюме. Статията разглежда три сценария на отношението между литература, история и параистория през призмата на три романа: единият е написан преди рухването на социализма, другите два – в постсоциалистическата култура. И трите се обръщат към една и съща историческа епоха – Българското средновековие, и поставят на фокус един и същ литературно-митичен герой – Боян Мага. Първият роман е пример за надграждането на историята чрез параисторическите проникновения на автора, разгърнати благодарение на автономната романова форма, и нещо повече – обръщането на гледните точки и поставянето на параисторическото посредством парапсихологията в режим на коригиране на историческото; вторият е пример за използването на сензационно историческото за сензационен сюжет, който, от една страна, трябва да дразни любопитството към „заклучената стая“ на българската история, и от друга, да удовлетворява вечния читателски глад към авантюрното и криминалното; третият показва използването на литературата като камуфлаж на параисторията и квазиисторията, рискувайки да подведе и заблуди читателя, който иска да чете историческия роман като „абсолютна истина“.

Текстът констатира засиленото конвергиране на история, параистория и литература в последните десетилетия и го свързва с вечния недостиг на история при надигане на всякакъв национализъм, подплатен с множество исторически и квазиисторически факти. Съвременният поглед към Българското средновековие се отличава с опита за радикално коригиране на националната памет. Цялата офанзива за ново „тестване“ на историческите факти, опитът за буквално „обръщане“ на исторически конвенции говори за перманентна национална неудовлетвореност и неудовлетворимост – тема, която тук не се подхваща.

Ключови думи: литература, исторически роман, история, параистория, Българско средновековие

Да започнем аксиоматично. Границата между литература и история е била ясно очертавана още от времето на Аристотеловото ѝ теоретизиране: правдоподобната измислица срещу невинаги правдоподобно случилото се. Ако има намеса от страна на литературата в

историографския дискурс, тя следва да бъде най-вече реторическа (случаят с романа „Под игото“, допринесъл за затвърждаването на възрожденското название на османското владичество в българската историография). Историографията обаче също може да се разглежда като литературен жанр, както я разглежда и Карло Гинзбург – жанр, който, „между другите си цели, служи и за това да записва и съхранява вестите за всички достопаветни събития“¹. Все пак ще се придържаме към етимологичната спецификация на думата история (гр. ἱστορία – „издирване, изследване“), което достатъчно я оразличава от литературата. Едната (историята) дистанцира и каузализира миналото, другата (литературата и конкретно историческият роман) го приближава и подобно на ритуала, за който разсъждава Гинзбург, не предполага задължителна рефлексия върху дистанцията. Напротив, бихме добавили, разглежда го като художествено настояще.

Нека продължим с още една аксиома: читателят чете и иска да чете историческата художествена литература като „самата“ история. Авторът сключва така да се каже въображаемо „споразумение“ с възприемателя за доверие в истинността на това, което му предлага, а получава в замяна пълната свобода да създава фикции. Нерядко интересът към дадено историческо четиво е продиктуван не толкова от естетическите му качества (въпреки че са важни за постигане на убедителност), а от любопитството към „билдто“, за което често историците разполагат само с отделни догадки. Този род любопитство, добре знаем, историците няма как да задоволят – нито фактите им достигат, нито символният език на фактите. Тъкмо този недостиг привлича историческия писател – трета аксиома.

Гладът по генеалогия е другата причина за „гледа“ по историческите повествования: желанието да си обясним сегашното чрез миналото – един запазен, бих казала, митологичен жест. Колкото по-назад във времето – толкова по-ясен става светът.

В литературния дискурс „битката“ между фикцията и историческия факт е предрешена, нещо повече: и фикцията може да бъде възприета като факт. За да се случи това обаче, първите крачки на историческия писател са на историка, който проучва, изследва историографските извори. Не са редки случаите, когато той може да надмине по осведомеността си върху конкретен исторически обект професионалните историци (да кажем Болеслав Прус, а ми се струва, че архивът и на нашия Иван Богданов говори за същото: подобни примери са изключително много), а може дори и той самият да е професионален историк (Вера Мутафчиева). След предварителното проучване (не само на историята,

¹ ГИНЗБУРГ, К. *Дървени очища. Девет размишления за дистанцията*. София: Критика и хуманизъм, 2016, с. 270.

но и на всичко около темата) идва литературното „вдаване“ в историята, или фикционалното ѝ овладяване.

Какво обаче се случва, когато в срещата на историята и литературата се намеси параисторията (в смисъла на недоказаната, неконвенционална, неакадемична история)? Накратко, наблюдаваме сближаване на границите им. „Сценариите“ са различни: срещата на историята и параисторията на свободния терен на литературата може да изглежда ползотворно; но може да изглежда и като кич – пошло, нелепо; може да изглежда като подвеждаща заблуда (особено ако читателят е ориентиран до известна степен в темата).

В близкото социалистическо минало идеологическата цензура ревностно пази границите между история и параистория. Канонът се възпроизвежда в учебниците по история: не го ли пише в учебника, значи е „параистория“. Така на параисторията се гледа не толкова като на „виновна до доказване на противното“, колкото като на своеволна фикция/измислица с претенции за историчност (както се гледа на историческите романтични идеи на Раковски). По онова време нейното осъществяване може да бъде мислимо или като исторически апокриф, или като исторически роман. След 1989 г. наблюдаваме все по-голямото сближаване на исторично и параисторично и съответно все по-трудното им разграничаване. „Учебникът“ се разроява в „учебници“. Все по-често се появява въпросът на кого да вярваме.

Пренаписването на казионната история след края на социализма (почти паралелно на ревизирането на литературния канон) подкопавва (дори разрушава) функциите ѝ на безусловен ориентир за т. нар. историческа истина, опорочен още от времето на идеологизацията и политизацията ѝ. Отвързването на историческите езици, образно казано, освобождава параисторическото въображение, нерядко окриляно от отдавна отхвърлени и забравени от историческата наука теории. Създават се зони на преливания между историческите и квазиисторическите проучвания – особено когато в редиците на параисториците се включват и автори, които, по думите на историка Александър Николов, „спадат по формален признак към академичната общност, но поради материални, идеологически и други интереси са склонни да участват в подобен род дискусии и изследвания, които атакуват както общоприетите до 1989 г. тези, така и опитите за деконструкция и демитоголизация, възникнали в постмодернистка среда“². Възходът на параисторията е подпомогнат и от все по-отварящото се, лесно достъпно и за автори, и за читатели интернет пространство. Във всевъзможните блогове, форуми, сайтове академичните статии имат най-малък

² НИКОЛОВ, А. Параисторията като феномен на прехода: „преоткриването“ на древните българи. – <https://www.academia.edu/4388505/paraistorija>.

шанс да се появят в сравнение с тези, които, без да цитират каквито и да било източници, огласяват, и то с апломб, „историческата истина“.

Трудно ще се намери по-добра „сцена“ за наблюдаване на тези процеси от Българското средновековие. Това е историческият период, в който, добре знаем, още от Възраждането насам се търсят ключовете на националната идентичност и националните основания за самочувствие и срам (след 1989 г. по-скоро само на самочувствие). Пренаписването на историята се превръща, образно казано, в написване на нови сериали à la „Индиана Джоунс“, лишени от какъвто и да е хипотетичен оттенък – особено що се отнася до първата „серија“, да я наречем „Genesis“, в която буквално се роят теории за произхода на българите и на българските азбуки. Там са най-ярките проявления на параисторическия дискурс и съответно най-острият сблъсък с историческия. Цитираната статия на Ал. Николов „Параисторията като феномен на прехода: „преоткриването“ на древните българи“ проследява диалектиката и динамиката на трисъставното уравнение траки – славяни – прабългари през призмата на параисторията. Припомняме си как Аспаруховата конница непрекъснато променя и количеството, и състава си: прабългарите се превръщат ту в културни герои, ту в конкистадори, славяните ту се претопяват, ту са претопени, траките също. Всички тези теории според историка се оказват добре забравени някогашни хипотези, непробили си път в официалната историография. Например излязлата отново на мода автохтонна теория на Ганчо Ценов, според която скити, траки, хуни, готи, славяни и българи са всъщност названия на един народ, който винаги е обитавал Балканския полуостров и Северното Причерноморие. Теорията му всъщност реабилитира и доразвива идеите на Раковски. В последните години се разравят въглените и на яфетическата теория на Н. Я. Мар за произхода на чувашите и българите от Месопотамия, а не от Алтай.

Има една специфична тема обаче, в която по условие историята не може да спечели състезанието с параисторията, и тя се нарича княз Боян Вениамин, или Боян Мага/Боян Магесника. Нейната нарастваща актуалност в днешно време има връзка с освободения дух от бутилката в епохата „Ню ейдж“, наричана още „Космически хуманизъм“, и с възхода на езотеричното знание около и след началото на новото хилядолетие. Тя най-добре подкрепя тезата за литературата като „инкубатор“ на параисторията, за което има и принципни основания: прозренията на литературата изпреварват доказателствата на историята. Литературните митове възкресяват отхвърлени исторически тези, придавайки им нова светлина и познавателна сила. Параисторията се „отплаща“ на литературата при създаване на литературния митосюжет. Как и защо се създава литературният мит за Боян Мага през Възраждането (от Юрий Венелин и Раковски) е дискутирана тема, както е дискутирана

но и как и защo достига кулминацията си в творчеството на езотерично настроените български модернисти (най-вече у Николай Райнов), мимикрира в метода на социалистическия реализъм (при Камен Зидаров), стихва заедно с усещането за погубващия се интелектуализъм в обществото ни в края на ХХ – началото на ХХI век и отново избуява в средите на масоните и Бялото братство, а в литературата – във формати, които бихме определили по-скоро като масови.

Една от най-интересните срещи на история, параистория и литература по времето на социализма откриваме в романа на Димитър Делян „Глиненият ангел“. Предговорът със заглавие „Нов прочит на историческите свидетелства за цар Петър I“, написан от историка Петър Коледаров, като начало предпоставя новата историографска гледна точка, която ревизира утвърденото отпреди 9 септември 1944 г. отношение към цар Петър като „слаб“ и „компромисен“ цар. Писателят очевидно споделя гледната точка на историка, но още от началото я надгражда и с една друга, негова собствена, която може да се приеме като параисторическа. Стремешът му е да разкрие Истината, която вярва, нека подчертаем, че е една, и която не може да бъде разкрита единствено чрез средствата на историографията (да напомним, че освен историк, писател, изследовател на паранормалното името му е на първо място в листата на българските уфолози).

С цел да „каже“ повече Димитър Делян поставя историографския материал в „хипермисловното пространство на полевата връзка с Незримото“:

При това – не толкова науката история ме привлича, а живото ѝ възсъздаване и връзка, сякаш чрез нещо като телепатия – не през пространството, а през времето.³

Става дума за практикуване на съвършено друг подход към историята, който, наред с традиционното историческо проучване, си служи и с оръжието на „третото око“. Налага се сериозно да приемем параисторическата постановка на писателя, че той твори от „висшите информационни полета на България“, без да пренебрегва академичната историография:

Аз знам твърде много за древна България, затова понякога прочетеното – било то историческа белетристика или опит за научно описание – ме дразни, готов съм да викна: Не е така! Вие не разбирате! Виджал съм „кановете сювиги“, насядали в стаята ми, загледани в мен през времето. Знам, че цар Петър съвсем не е бил тъй безволев и слаб, както го рисуват днес (той е от Крумовия род!), че Боян Мага не е магьосник, а светла личност с необикновени възможности за връзка с От-

³ ДЕЛЯН, Д. *Второто пришествие*. София: Хемус, 1995, с. 71.

въдното, че свети Иван е достигнал прозренията на хималайски гуру, а поп Богомил... съвсем не е бил поп.

„Знам“ и „виждам“ тук, разбира се, насочват към парапсихологичното познание. Същата, да я наречем окултна, стратегия откриваме и в другия роман на Делян, „Второто пришествие“, който излиза след 1989 г. в условия на реактивиране и свободно манифестиране на теософския езотеризъм vs. научния атеизъм. По думите на автора този негов роман е замислен като „духовен мемоар на едно съзнание, попаднало в близост до повратната точка на онова световно завъртане, което Седящият на Елеонската планина сигурно е съзирал“⁴. Подробен анализ на романа тук няма да правя⁵, но ще подчертая многото препратки към светогледната база на „Ню ейдж“ и нейните прорицатели и проповедници (от Христовата проповед на Елеонския хълм, т. нар. Проповед на планината, до словата на Петър Дънов).

За да разгърне „времето разделно“ на българския X век, Делян прилага тройна разказваческа призма: паралелно „четене“ на писмените свидетелства на двама разказвачи на едно и също време. В своеобразното „двугласие“ участват гледните точки на исторически известния Презвитер Козма, апологета на официалната църква през X век и осъдител на богомилството, и на не толкова известния Стефан Българин, за когото обаче има исторически свидетелства (Васил Златарски споменава, че е взел участие в подготвянето на мирния договор между България и Византия и нещо повече: че е бил „най-близката до българския цар личност“⁶). Презвитер Козма „чете“ и коментира, но най-вече оспорва в обстояйни приписки намерения от него ръкопис на идейния му враг Стефан Българин, в книгата представен като потомствен колобър, пазител на тайните на българските маги, предшественик на поп Богомил, посветил Боян Венеамин (второто е предполагащото християнско име на сина на цар Симеон) в магическите тангрически тайни. В самия край на романа се появява и трети глас – на онзи, който на свой ред намира записките, нараснали по обем заедно с приписките на презвитера, и добавя свой „послеслов“. Знаменателно е решението на Делян именно чрез гласа на Боян Магесника да каже своята дума на арбитър и да даде ретроспективно тълкувателски ключ към романа си. Имитацията на композиционната плетка от „автентични“ гласове на епохата има комплексен ефект: запазва се историческата дистанция спрямо историческата епоха и се създава усещането, че читателят на книгата пие не от един, а от два, че и от три извора, които не са били

⁴ ДЕЛЯН, Д. *Глиненият ангел*. София: Военно изд., 1985, с. 2.

⁵ По-подробно вж.: СТОЙЧЕВА, С. *Боян Мага. Изследване на литературния мит*. София: Изток-Запад, 2017, с. 349–385.

⁶ ЗЛАТАРСКИ, В. *История на българската държава през средните векове*. Т. 1, ч. 2. София: АИ „Проф. М. Дринов“, 1994, с. 523.

достъпни дори на съвременниците на изобразяваните събития. Различието и сблъсъкът на двете гледни точки съответства, първо, на сблъсъка на християнството и езичеството, когато България се християнизирала официално, и второ, на сблъсъка между каноничното и гностическото езотерично християнство. Тъкмо тези два сблъсъка виждаме отразени и в богомилската доктрина.

Защо наричам романа „Глиненият ангел“ „новобогомилски“? Богомилско е още метафоричното заглавие на романа, отпращащо към богомилския демиургичен мит в „Тайната книга на богомилите“. От самото начало авторът ни подготвя за една гностико-историческа версия на случилото се през X век, в която най-сериозни участници се оказват цар Петър, Стефан Българин и Боян Венеамин. Димитър Делян гледа на историческите си видения не само като разкриване на окултния смисъл на едно отминало историческо време – смисъл, понятен само за посветени умове, но и (погледнато в обратна перспектива) като на разкриване на собственото му послание към съвременниците. Внушението: богомилите не са изчезнали, движението е живо, пратениците са при нас. Делян е записал, за да се помни и предаде.

Ако в романа на Димитър Делян наистина може да наблюдаваме как литературното видение приема облика на параисторическо (литературата като „инкубатор“ на параисторията), то в книгата на Людмила Филипова „Война на буквите“ (2014) може да видим как историческият и параисторическият дискурс се развиват напълно в едно историческо фентъзи. С помощта на приключенско-авантюристичната матрица à la Дан Браун тук Боян Магесника (с името Баян) се преобразява не толкова в епичен, колкото в „бестселърен“ герой (според блърба на корицата авторката има зад гърба си цели осем бестселъра). Заслужава да се цитира поне част от предисловието на книгата:

...За някои от изложените тук твърдения почти няма документална информация. За други е твърде разнородна. За трети е обект на тежки спорове. За четвърти – живее в легендите. В това сказание за буквите има *по малко от всичко* [подч. мое, С. С.], но са направени и предположения, които, макар и логични, поставят под съмнение написаното в българската история. Целта на автора е да провокира читателя да чете отвъд внушенията, удобните твърдения и политиката.⁷

Ето как покрай разработването на традиционния любовен триъгълник (Боян Магесника, византийската принцеса Мария, възкачения на българския престол Петър, когото виждаме отново в клишето на слабоволевия цар) романистката си поставя „сериозни“ задачи, ре-

⁷ ФИЛИПОВА, Л. *Войната на буквите*. София: Егмонт, 2014, с. 5.

шени знаменателно: „по малко от всичко“. За да придаде документален характер на „всичкото“, тя активира по нетипичен за литературно фикционално произведение връзката между текст и паратекст. „Под линия“ са включени редица бележки на автора и на редактора: редакторските са рутинни (обяснения на непознати думи, превод на използваното старо летоброене), но авторските са доста повече – пояснения, етимологии, подробности, и всичко това, заето буквално „отвсякъде“ (било споменати исторически извори, било от в. „Сега“, от сайта „Откровения“ или... по предание, нали живеем в постмодернистичната епоха). Бележките под линия очевидно трябва да легитимират исторически повествованието, но по-скоро показват вкусовете и „читателския дневник“ на авторката: латински и гръцки извори за Българското средновековие, колосът Васил Златарски, последният „крясък“ на параисторическите „находки“, включително споменатият Ганчо Ценов, списъци със „славяно-български“ и „прабългарски“ имена и т. н. Техният микс се превръща по-скоро в псевдоверификатор на разказаната история. При все че авторката услужливо се старее „да не се обърква читателят“⁸, показвайки му също и фотографии, диаграми и други нагледни материали (като карта на разпространението на българската азбука), подходът ѝ е по-скоро спекулативен и би могъл да „улови“ най-вече масовия читател.

Заглавията на отделните глави извеждат две основни фигури, пряко обвързани с „войната“ на буквите – Баян и Песоглавеца, измислен син на Симеон, изваден от „въпросителните“ около Черноризец Храбър, уродлив брат на Баян (?). Обитаващ подземията (мястото на тайните), неговите живот и мисия са едно: „да пази букви“ и „да събира истории“. Той е натоварен със задачата да разкрие приетата от авторката истина за българската азбука (кирилицата) и за Баян. Въпреки всичките исторически „приписки“ авторовата интенция е насочена по-скоро към заплитането на интригата и търси отведен вкус у читателя. Историческият роман се превръща в посредствено авантюрно-криминално четиво.

През 2019 г. излиза нов „новобогомилски“ роман – „Боян Мага. Синът на Симеон“ (2019), жанрово обозначен като „исторически роман“. Авторката му, Павлина Павлова, има богат опит в писането най-вече на криминални романи. Това е вторият ѝ исторически роман след „Спартак, гладиаторът“ (2017), ако не се брои книгата ѝ „Петър Дънов – Спасителят. Съвременна Библия“ (2018), която според мен я е вдъхновила и довела до образа на Боян Мага.

Заглавието, „обещаващо“ историко-биографичен роман, съдържа интригуващата комбинация от „непознато“ и „познато“ (непознатото на широката публика лично име и прозвище и познатото име на

⁸ Бележките под линия на с. 56–57.

неговия отец – цар Симеон). Знае се, че доказаната историографска информация за Боян Мага се събира в едно изречение. В литературата за него съществуват не един и два опита за пресъздаване на биографията му, но опит за автобиография в романова форма не е правена. Авторката се отказва от посредничеството на каквито и да било измислени очевидци разказвачи и смело избира аз-формата – смело, тъй като подобно повествователно решение предполага разкриване на вътрешния живот на героя, а подобно нещо не се случва.

Литературоведски много по-малко може да се говори за този роман, отколкото от гледна точка на историята или културологията, с други думи, провокациите към историците и културолозите са много повече. Авторката е вземала с широка ръка от „всичко“ с усещането, че не е пропуснала нищо, и като че ли това е било по-важното за нея от ориентацията в историческата материя. Едва ли би се съгласила с рецептата на Литън Стрейчи за ползата от незнанието на историка.⁹ Например твърдението, че Тервел е „превзел“ византийската столица (с. 9), според което излиза, че българската мечта по Константинопол е била осъществена още през VIII век; или преекспонирането на българската следа чак до египетската цивилизация, „създадена от нашите предци“ (с. 25); или за легендата за основаването на Рим, взета от „нашия фолклор“ (с. 26), и какво ли още не, извадено от графата „кражба на история“, както се изразява авторката (с. 58–59). В романа се откриват куп „стилистични“ неточности, които ще научат широкия читател, че Симеон получава титлата „цезар“ (с. 77), а не „кесар“; че „Калила и Димна“, арабският превод на Панчатантра, е погрешен превод на „Стафанит и Ихнилат“ (с. 93), а не обратно; че „апокрифно“ е антоним на „автентично“ (с. 200), които впрочем са допустими за неисторик и нелитературовед, но в „исторически роман“ изглеждат като редакторски пропуски. В същото време ще се натъкнем на цели пасажии от преразказана историографска литература, подсилена от параисторическа езотерика (окултно-теософска и масонска).

Павлина Павлова няма претенциите на медиум, надграждащ историческите факти (видяхме ги у Димитър Делян) – авторските си потенции тя мобилизира най-вече в изграждането на един панорамен исторически „гоблен“ от 600 страници, пропъстрен с днешните параисторически предания: тук на първо място ще отличим книгата на Дамян Попхристов (обозначен в издателското каре като консултант на Павлова) „За богомилите „от уста на ухо“ (2018) и собствените му източници (преди всичко Николай Райнов и някои, получени „на ухо“), както и дъ-

⁹ Мисълта е следната: „...незнанието е първият необходим реквизит на историка, незнание, което опростява и изяснява кои факти да бъдат подбрани и кои да бъдат пропуснати“. – Цит. по: ПЕТРОВ, П. *Изкуство и власт в България през 70-те години на XX век*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 567.

новистката книжнина с нейния силен месианистичен заряд, превърнат от Павлина Павлова в патос на книгата. Заявлението „Един живот не стига, за да обгърнем и една страничка от величавата ни история“ (с. 412) звучи някак скромно за амбициозния проект на авторката.

Натрупаната литература за Боян Мага го поставя в самия възел на X век, може би „най-кармичното“ време в българската история: официалното приемане на християнството, налагането на славянското писмо, появата и разпространението на богомилството, края на Първото българско царство. „Възелът“ съдържа толкова неизвестни, колкото и самият негов образ. Така го мисли и Павлина Павлова („В историята е втъкана нишката на кармата“, с. 332), залавяйки се и тя да направи своя опит в развързването му. Но и това не е достатъчно за нея: романът дава поле на още дискуссионни теми около Българското ранно средновековие, като се започне с „дунавското“ начало и все по-интересното му предначало, което в романа съвсем не се разглежда като „азиатско“.

Нека отново напомним, че всички тези провокационни теории дефилират от първо лице, разказани от името на Боян Мага. Доколкото той не придобива своя собствена художествена автономност и психологическа плътност, то основната му роля остава да „съобщава“ в аз-форма осведомеността на Павлина Павлова по въпросите на Българското средновековие. Колкото и каквито и да са темите, историческата истина се дестилира през неговия глас – истински паметоносител на българите, „говоряща хроника“ от най-висока инстанция. Има и обяснение: по пътя на самоусъвършенстването си той сам е повишил капацитета на работата на мозъка си на 15%, което ще го „приближава до Божественото“ (с. 22) – един от митовете, споделяни от авторката, че човек използва само 10% от мозъка си (митът тръгва от психологията на Уилям Джеймс в началото на XX век, но тук е представен като теория на Великия Посветен Вотан). Веднъж приет като лице на истината, Мага изяснява всички неизяснени въпроси както около особата си, така и около века си, прокарвайки всевъзможни пунктири напред и назад във времето.

Не знам защо ми се е врязала в паметта една сцена от романа, която функционално се повтаря няколко пъти: тя илюстрира византийския похват за шпиониране, използван успешно от царица Ирена (Павлина Павлова я вижда като коварна и похотлива, за разлика от Людмила Филипова). Става дума за пробитите дупки в стената точно там, където трябва да бъдат очите в картината, окачена в стаята на княз Венеамин. Няколко пъти там се появяват зениците на царицата шпионка. По същия начин усещам бдителните очи на авторката, гледаща, образно казано, през очите на статичния портрет на княза. Може да се каже, че през процепите гледат и очите на „днешните“ богомили, както се зоват последователите на дъновисткото Бяло братство (така е наречено в романа и богомилското движение).

По презумпция „пактът“ за истинност с читателя и тук е сключен, но дали авторката е сключила подобен „пакт“ с историята? Книгата има мощна информативна тежест, но е премесена с псевдоинформативни добавки, нямащи нищо общо с художествена фикция. След като отпада дискуссионният характер на иначе щедро споделеното историческо знание, самото то зазвучава проповедно сугестиращо. Стремешът към кодифициране на историческата истина винаги съдържа потенциал за манипулиране: недоказани факти биха могли да се възприемат като последната и „най-вярна“ историческа истина (напр. за българския автохтонен произход, за славяните-траки и пр.) – да не забравяме, че историческият роман все още се чете от по-широката аудитория от откровено любопитство към непознати моменти в историята. Сугестиращото звучене е право и територия на литературата. Авторът на воля може да внушава първенството и мисията ни като народ и в частност на Бялото братство на богомилите, както го прави Павлина Павлова.

В този роман координацията между фикция и факт не се случва. На авторката ѝ е по-важно да „съобщи“ историята, отколкото да я сюжеттира. Не го е поискала – допускам, че в другите си книги тя показва повече поетическо вживяване и вкус към съспенса. Тук те почти се изгубват в широкото културно-историческо поле, което собствено изтъквава. Пример е напрегнатата сцена на битката на двата елена със заплитането на рогата им и намесата на княз Боян. Но подобно сюжетирание и оживяване е рядко, тъй като през ръцете и главата на героя, образно казано, трябва да премине не само направата на сурвачките с допълнителен образвателен разказ за произхода им, но и хорото, шевицата, изобщо цялата култура на неговото време (както си я представя, разбира се, авторката).

Оттук и „отдаването“ на романа за терен на историята, параисторията и окултната културология. Четенето му се превръща в разходка из новите исторически предания и тълкувания, мислени като откриване на тайна („от уста на ухо“), която трябва да предизвика интереса на читателя. Да добавим и своеобразните „екскурзии“ из средновековни култови места, из „географията“ на богомилите в страната и в чужбина. Както е спестен дискуссионният характер на хипотезите, вплетени в романа, така се оказва съкратена и вътрешната дискуссионност на самия персонаж, който има защо да се раздвоява. Излиза, че ако не се намеси психологията и философията, т.е. ако не се превърне историческият роман в психологически (както е при Димитър Димов) или философски (както е при Емилиян Станев), той бива оставен в сферата на масовата популяризация на история и параистория от заелия позицията на „всезнаещ“ разказвач.

Подобни мисли са вълнували и Георги Цанев през миналия век в статията му „Романисти и романи“. Констатирайки романовия „щурм“ (метафората е негова) през 30-те години и в частност на историче-

ския роман, той се опитва да го осмисли, като най-интересна изглежда ретроспекцията към възрожденската литература и пошлата актуализация на Вазовия модел. На полето на историческата белетристика между двете световни войни вазовистите се оказват твърде много, но недостатъчно таланти. Критикувайки художествените качества на излезлите романи (той включва и библиотеката „Исторически романи“), Цанев решава да „припомни“ критерия, колкото и да е ясен: „Всеки истински роман, както и да го наричаме, е преди всичко, решение на психологическа задача...“¹⁰ Същата мяра критикът налага и към историческите романи, като добавя още една важна „съставка“: „За създаване на исторически роман не е необходим само белетристичен талант, нито са достатъчни исторически познания. [...] тук е нужна още специфична историческа интуиция – оная неизследвана сила, която не само ще извика образи от миналото, но ще проникне в тяхната духовна същност, като намери органическата връзка между хора и среда.“¹¹ Очевидно е, че Цанев нямаше да бъде удовлетворен и от романа на Павлина Павлова тъкмо по линия на психологическото уплътнение на образа. Аз-формата не е достатъчна да стопи дистанцията на времето и да ни приближи до героя ѝ.

В библиографските бележки към „Мемоарите на Адриан“ на Маргьорит Юрсенар откриваме още по-сериозно основание за критика на подхода на Павлова:

Една романизирана биография на историческа личност [...] в първо лице и излязла от устата на човека, който трябваше да бъде обрисуван [дотук досущ съвпада с разказваческото решение на Павлова – б. м., С. С.], се доближава до романа по някои свои черти, а по други – до поезията и следователно би могла да не бъде подкрепена от исторически факти; въпреки това човешката стойност на творбата се обогатява особено много благодарение на верността към фактите.¹²

След изказаната мисъл Юрсенар, следвайки примера на Расин, дава пълен списък на авторите, на които се е позовала при написването на романа си, на това доколко и как ги е ползвала и какво и защо е привнесла от себе си (разбира се, извън изграждането на сюжетната структура). Тя е висок пример за писател, изключително прецизно познаващ историческия контекст на темата си и съзнавам, че сравнението превръща коментирания роман в антиобразец.

Засиленото конвергиране на история, параистория и литература в последните десетилетия има връзка с вечния недостиг на история

¹⁰ ЦАНЕВ, Г. Романи и романисти. – В: Г. ЦАНЕВ. *Писатели и творчество: Литературни изследвания*. София: Т. Ф. Чипев, 1932, с. 175–176.

¹¹ Пак там, с. 211.

¹² ЮРСЕНАР, М. *Избрано*. София: Парадокс, 1998, с. 273.

при надигане на национализма, който също може да бъде разглеждан като заблуда¹³, подплатена с множество исторически и параисторически факти. Този рефлекс е наблюдаван още у Паисий. Съвременният поглед към Българското средновековие се отличава с опита за радикално коригиране на базисни истини. Тези нови „тествания“ на приети от историческата наука исторически факти, опитът да бъдат буквално „обърнати“, възкресяването на добре забравени хипотези – всичко това всъщност говори за национална неудовлетвореност и криза на национализма.

Ако сменим социологическата с литературна гледна точка, може да не поставяме толкова строга граница между времената. Възходът на неакадемичната история след 1989 г. може да се опира на познатия от масовата култура на социализма традиционен литературен вкус с очаквания към историческия роман да изобразява наративи или фигури „такива, каквито вероятно са били“ и „така, както вероятно са се случили“. Знаем обаче колко големи исторически романи се появяват в българската литература през периода 50-те–90-те години на миналия век, удовлетворяващи и масовия, и елитарния вкус. Последните два „сценария“, които разгледахме, си приличат в търсенето по-скоро на историческото сензационно и остават там.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ГИНЗБУРГ, К. *Дървени очища. Девет размишления за дистанцията*. София: Критика и хуманизъм, 2016. Прев. В. Калинов, Т. Петков.

ЗЛАТАРСКИ, В. *История на българската държава през средните векове*. Т.1, ч. 2. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1994.

НИКОЛОВ, А. Параисторията като феномен на прехода: „преоткриването“ на древните българи. – <https://www.academia.edu/4388505/paraistorija> [прегл. 25.03.2022].

ПЕТРОВ, П. *Изкуство и власт в България през 70-те години на XX век*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021.

СТОЙЧЕВА, С. *Боян Мага. Изследване на литературния мит*. София: Изток-Запад, 2017.

ЦАНЕВ, Г. Романи и романисти. – В: Г. ЦАНЕВ. *Писатели и творчество: Литературни изследвания*. София: Т. Ф. Чипев, 1932.

ЮРСЕНАР, М. *Избрано*. София: Парадокс, 1998.

REFERENCES

GINZBURG, C. & V. KALINOV, T. PETKOV (trans.). *Darveni ochishta. Devet razmishleniya za distantsiyata*. [Wooden Eyes.] Sofia: Kritika i humanizam [publ.], 2016.

NIKOLOV, A. Paraistoriyata kato fenomen na prehoda: „preotkrivaneto“ na

¹³ ГИНЗБУРГ, К. Цит, съч., с. 99.

drevnite balgari. [Parahistory as a phenomenon of transition: the “rediscovery” of the ancient Bulgarians.] – <https://www.academia.edu/4388505/paraistorija> [seen 25.03.2022].

PETROV, P. *Izkustvo i vlast v Balgariya prez 70-te godini na XX vek.* [Art and power in Bulgaria in the 1970s.] Sofia: St. Kliment Ohridski Univ. Press, 2021.

STOICHEVA, S. *Boyan Maga. Izsledvane na literaturniya mit.* [Boyan the Magician. A study of the literary myth.] Sofia: Iztok-Zapad [publ.], 2017.

TSANEV, G. Romani i romanisti. [Novels and novelists.] In: G. TSANEV. *Pisатели i tvorchestvo: Literaturni izsledvaniya.* [Writers and Creativity: Literary Studies.] Sofia: T. F. Chipev [publ.], 1932.

ZLATARSKI, V. *Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove.* [History of the Bulgarian state in the Middle Ages.] Vol.1, part 2. Sofia: Prof. M. Drinov Academic Press, 1994.

LITERATURE – HISTORY – PARAHISTORY (THREE SCENARIOS)

Abstract. The article examines three scenarios of the relationship between literature, history and parahistory through the prism of three novels: one was written before the collapse of socialism; the other two – in post-socialist culture. All three turn to the same historical epoch – the Bulgarian Middle Ages and focus on the same literary and mythical hero – Boyan the Magician. The first is an example of upgrading history through the author’s parahistorical insights, developed, thanks to the autonomous novel form, and moreover, the reversal of points of view and the presenting of the parahistorical through parapsychological events in an effort to rewrite history. The second is an example of the use of the sensational historical for a sensational plot. The third is about the use of literature as a camouflage of parahistory and the risk of misleading the reader who wants to accept the historical novel as the absolute truth. The text notes the increased convergence of history, parahistory and literature in recent decades and connects it with the eternal deficit of history in the rise of any nationalism, backed by many historical and quasi-historical facts. The modern view of the Bulgarian Middle Ages is characterized by the attempt to radically correct the national memory. The whole offensive for a new “testing” of historical facts, the attempt to literally “reverse” historical conventions, it all speaks of permanent national dissatisfaction – a topic to be addressed later
Keywords: literature, historical novel, history, parahistory, Bulgarian Middle Ages

Svetlana Stoicheva, Prof., PhD

National Academy of Theatre and Film Arts “Kr. Sarafov“

Georgi S. Rakovski Str., 1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: svetlana.stoicheva@gmail.com